

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
INSTYTUT GERMANISTYKI

STUDIA NIEMCOZNAWCZE
STUDIEN ZUR
DEUTSCHKUNDE

XLVI TOM

STUDIA NIEMCOZNAWCZE

pod redakcją
Lecha Kolago

XLVI. BAND

STUDIEN ZUR DEUTSCHKUNDE

herausgegeben von
Lech Kolago

Warszawa 2010

Recenzenci: prof. dr hab. Marek Hałub
prof. dr hab. Krzysztof A. Kuczyński
prof. dr hab. Katarzyna Lasatowicz
prof. dr hab. Jan Papiór

Korekta: zespół autorów

ul. Krakowska 2/30
01-031 Warszawa

XLVI TOM

STUDIA NIEMCOZNAWCZE

pod redakcją
Lecha Kolago

ul. Krakowska 2/30
01-031 Warszawa

© Copyright by Instytut Germanistyki
Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010

XLVI BAND

ISSN 0208-4597

Redakcja: Instytut Germanistyki, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowska 2/30, 01-031 Warszawa
Kierownik: prof. dr hab. Marek Hałub
Zastępca kierownika: prof. dr hab. Krzysztof A. Kuczyński
Redakcja: prof. dr hab. Katarzyna Lasatowicz, prof. dr hab. Jan Papiór
Wydawca: Instytut Germanistyki, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowska 2/30, 01-031 Warszawa
Druk: Zakład Graficzny UW, ul. Krakowska 2/30, 01-031 Warszawa

Skład i łamanie, druk i oprawa: Zakład Graficzny UW. Zam. 1161/2010

Edyta Grotek (Toruń)

Socjosemantyka czy socjologia słowa? Znaczenie jako konstrukt językowo-historyczno-społeczny¹

1. Czym niniejszy artykuł nie jest

Fenomen znaczenia zajmuje zarówno językoznawców, jak i filozofów i przyrodników, psychologów, socjologów, lekarzy, programistów, automatyków.

Istnieje wiele teorii znaczenia – od znaczenia jako wyobrażenia, idei, zespołu cech dystynktywnych, do znaczenia jako reprezentacji wiedzy ogólnej w umyśle mówiącego.

Celem niniejszego artykułu nie jest jednak udzielenie wyczerpującej odpowiedzi na pytanie czym jest znaczenie i jak można je zanalizować, ani też usystematyzowanie licznych teorii semantycznych, które w zależności od przyjętych kryteriów dałoby różne wyniki². Nie zamierzam też poruszać kwestii nierozstrzygniętych przez te teorie³.

W niniejszym artykule chciałabym raczej zaprezentować holistyczną metodę analizy znaczenia, którą wypracowałam na podstawie kilku modeli dla celów mojej pracy doktorskiej.

2. *Von Ackermann zu Ökobäuerin* – od chłopca do ekorolnika, czyli krótko o moim projekcie doktorskim

W mojej pracy doktorskiej zajmowałam się analizą określeń osób i zawodów rolniczych w języku niemieckim w latach 1837-2006⁴.

¹ Niniejszy artykuł jest polskojęzyczną wersją referatu: *Soziosemantik-Wortsoziologie. Bedeutung als sprachlich-geschichtlich-soziales Konstrukt*, wygłoszonego przeze mnie pod tym samym tytułem w ramach polsko-francusko-niemieckiego germanistycznego projektu lingwistycznego „Prädikative Strukturen”, realizowanego w okresie 2007-2009 przez Uniwersytety: Jagielloński, Paryż III (Sorbonne Nouvelle), Paryż IV (Sorbonne) oraz Halle.

² Por. ogólne pozycje dotyczące semantyki/leksykologii, m.in.: Grzegorzczkova, Wprowadzenie, 2001, s. 13-85; Linke/Nussbaumer/Portmann, Studienbuch, 2004, s. 149 i 193; Löbner, Semantik, 2003; Schippan, Lexikologie, 2002, s. 121-196; Schlaefel, Lexikologie, 2002, s. 15-25 i inne.

³ Np. odnośnie teorii prototypu w jej klasycznym ujęciu (Kleiber, Semantyka, 2003); odnośnie krytyki referencyjnych teorii znaczenia (Bińczyk, Obraz, 2007).

⁴ Ukazała się ona drukiem pod tytułem: *Von Ackermann zu Ökobäuerin. Zur Entwicklung der landwirtschaftlichen Personen- und Berufsbezeichnungen im Deutschen 1837-2006*, w roku 2009, nakładem wydawnictwa ATUT/NEISSE VERLAG, Wrocław-Dresden.

Celem było zbadanie w wybranym okresie wzajemnych wpływów słownictwa i czynników pozajęzykowych. Z prasy specjalistycznej, internetu oraz dzieł socjologicznych wyekscerpowałam w sumie 59 określeń, które następnie poddałam analizie semantycznej.

Leksemy podzieliłam na określenia ogólne i specjalistyczne – przyjmując za kryterium rodzaj i miejsce wykonywania czynności.

Analizowany okres podzieliłam na cztery fazy, których wybór umotywowany był politycznie. Daty graniczne narzucały się same, ustalenie ich sprawiało mimo to pewne problemy – przede wszystkim jak chodzi o datę początkową. Historia jest wszak kontinuum, w którym daty służyć winny orientacji i wprowadzeniu pewnego porządku, nie zaś tworzeniu ścisłej cezury. Ustalenie jasnych ram czasowych jest jednak dla tego rodzaju badania nieodzowne. Data początkowa – 1837 – to data pierwszego Zgromadzenia Wędrownego Niemieckich Rolników i Leśników, które tego właśnie roku odbyło się w Dreźnie (por. MGK-online, pod: *Landwirtschaftliche Vereine*). Wydarzenie owo wydało mi się ważne przede wszystkim z tego powodu, że nadało ono wymiaru ponadregionalnego organizacjom rolniczym, spotykającym się dotychczas na poziomie regionalnym. Zgromadzenia takie odbywały się przez kolejne 30 lat, co roku w innym mieście (por. Tamże). Rok 2006 jako końcowa data badanego okresu pozwolił mi na uwzględnienie w analizie także określeń najnowszych.

Rolnictwo to bez wątpienia jedna z tych dziedzin, które przez ostatnie dwa stulecia przeszła najgłębsze zmiany – nie oszczędziły jej ani zmiany techniczne, ani polityczne, ani też społeczne (które miały bodaj największy wpływ na badany korpus). W literaturze fachowej obok określenia *rewolucja przemysłowa* ukształtowało się także pojęcie *rewolucja agrarna*, co oddaje dynamikę i skalę zmian, obecnych w tej dziedzinie gospodarki (por. Klein, *Geschichte*, 1973, s. 1-4; patrz także: Grotek, Ackermann, 2009, s. 43-46). Należało oczekiwać, że badane słownictwo odzwierciedli rozwój techniczny, jak i zanikanie struktury klasowej i powstawanie nowych form społecznych: „Istnieje ścisła zależność pomiędzy życiem społeczeństwa a słownictwem języka, jakim to społeczeństwo mówi. Odnosi się to w tym samym stopniu do zewnętrznych przejawów życia jak i do życia wewnętrznego, niedostrzegalnego gołym okiem” (Wierzbicka, *Słowa*, 2007, s. 16).

3. Metoda analizy znaczenia słownictwa związanego z tematyką społeczną

Konieczne było wypracowanie takiej metody badawczej, która wykazałaby wzajemne związki i wpływy słownictwa (i jego znaczeń) i świata (polityki, historii, gospodarki, problematyki społecznej).

W podjętym studium socjologiczno-semantycznym⁵ ważne były dla mnie osiągnięcia Elisabeth Berner i Arnima Krause – językoznawców, zajmujących się w okresie NRD badaniem słownictwa politycznego. Połączyłam obie metody, dostosowując je jednocześnie do potrzeb analizowanego słownictwa (patrz więcej: Berner/Langner, Aspekte, 1988; Berner, Einfluss, 1998; Krause, Wortsemantik, 1987).

W wypracowanej w ten sposób metodzie znaczenie leksemu ukazuje się jako konstrukt językowo-historyczno-społeczny.

Analizę podzieliłam na osiem etapów, przy czym przyjąłam kierunek „do wewnątrz”, tzn. w pierwszej kolejności analizowałam czynniki pozajęzykowe i socjolingwistyczne, aby potem pójść w kierunku onomazjologicznym. Pozwoliło mi to połączyć holistyczne modele analizy semantycznej z analizą składnikową.

Krok 1:

Ustalenie czynników wpływających na sytuację komunikacyjną

Faza ta nazwana przez Berner „Erarbeitung der ‚sekundären Sprachkompetenz‘: Erschließung der Faktoren und Bedingungen des Kommunikationsereignisses“ (Berner/Langner, Aspekte, 1988), lub „Einordnung in übergeordnete Prozesse”⁶ (Berner, Einfluss, 1998, s. 353) została w mojej dysertacji zrealizowana jako występujący przed każdym z wymienionych okresów (1837-1913; 1914-1948; 1949-1989; 1990-2006) opis tła społeczno-historycznego i jego wpływu na sytuację komunikacyjną. W zależności od badanego okresu wybrano takie aspekty, które mogły mieć wpływ na życie rolników: rolnictwo jako gałąź gospodarki, system edukacyjny, aspekty społeczne, polityczno-prawne, posiadanie ziemi, najpopularniejsze formy gospodarstw rolnych.

Powyższy krok stanowi ogólną analizą kontekstu – przy pomocy publikacji historycznych i politycznych, a także dokumentów prawnych (konstytucje, ustawy).

Krok 2:

Analiza znaczenia na podstawie współczesnych dla badanego okresu słowników

W niniejszej fazie badane jest znaczenie leksemów na podstawie słowników, współczesnych dla badanego okresu:

⁵ Niem.: „wortsoziologisch“ – termin wg. prof. Wolfganga Heinemanna.

⁶ Wypracowanie wtórnej ‚kompetencji językowej‘, ustalenie czynników i warunków zdarzenie komunikacyjnego”, „przyporządkowanie procesom nadrzednym” [Tł. EG].

Okres	Słownik
1837-1913	Adelung, GWK, 1793-1801; Grimm, DW, 1854-1954; Hermann, DW, 1897; Sanders, Handwörterbuch, 1893; Sanders, Sprachschatz, 1873-1877.
1914-1948	Götze, TDW, 1939-1957.
1949-1989	Klappenbach, Gegenwartssprache, 1971; Wahrig, Wörterbuch, 1986/1991.
1990-2006	DDU, 2003, CD-Rom; <i>GDaF</i> 2003.

Konkretną realizację tej fazy dla pierwszego badanego okresu (1837-1913) ilustruje poniższy cytat⁷:

„Leksem *Bauer* [rolnik] wyjaśniany jest w literaturze często za Klugem jako „einer, der im gleichen bUr „Wohnort“ wohnt. Die Bedeutung „Landmann“ als Berufsbezeichnung und Standesbezeichnung ist jünger, wobei ihre Ausbildung (Nomen agentis auf -er?) im einzelnen unklar ist“⁸ [Kluge, CD-ROM]. Podawane przez Klugego jako drugie, w badanym okresie zaś podstawowe znaczenie leksemu *Bauer* jest faktycznie nomen agentis z zakończeniem -er i pochodzi najpewniej od *bauen* [uprawiać], jako: „Tragbar, nutzbar machen. 1) Eigentlich von dem Acker. Den Acker, das Feld bauen, den Acker zubereiten, dass er Fruchte bringen kann (...)“ i dalej: „Durch Bauen, d.i. Bearbeiten, Bestellen erzeugen, vornehmlich von Feldfruchten. Wir haben dieses Jahr wenig Getreide gebauet“⁹ [Adelung, CD-ROM]. To tranzytywne znaczenie leksemu *bauen* [uprawiać] podaje także słownik Grimmów, poświadczając je wieloma cytatami z biblii [por. Grimm, online]. Adelung wskazuje na chronologię obu znaczeń, przy czym *bauen* w znaczeniu *mieszkać* jest dużo starsze niż w znaczeniu *uprawiać*, leży jednak u jego podstaw: aby móc uprawiać ziemię, ludy starożytne musiały najpierw osiąść, osiedlić się w jednym miejscu – a więc zrezygnować z dotychczasowego wędrownego życia [por. Adelung, tamże]. W znaczeniu słowotwórczym *Bauer* jest więc tym, który uprawia ziemię. Sam leksem posiadał jednak od zawsze wiele znaczeń¹⁰ i sposobów użycia” (Grotek, Ackermann, 2009, s. 50).

⁷ Cytaty z mojej rozprawy doktorskiej podaję w tłumaczeniu polskim.

⁸ „Ktoś, kto mieszka w tym samym bUr „miejsce zamieszkania“. Znaczenie „rolnik” jako określenie zawodu jest dużo młodsze, przy czym jego powstanie (nomen agentis z zakończeniem -er?) jest w zasadzie niejasne” [Tł. EG].

⁹ „Czynić urodzajnym, przydatnym, 1) w zasadzie o roli. Uprawiać rolę, pole tak, aby przynosiło plon.“

„Wytwarzać przez uprawę, tj. obróbkę, sianie/sadzenie, najczęściej o płodach rolnych: W tym roku zasialiśmy niewiele zboża” [Tł. EG].

¹⁰ O znaczeniu tego leksemu w ujęciu historycznym pisał np.: Beck, Bemerkungen, 1975.

Krok 3:

Analiza znaczenia na podstawie współczesnych dla badanego okresu leksykonów i encyklopedii

W kolejnym etapie analizy opierałam się na informacjach zaczerpniętych ze współczesnych słowników i leksykonów. Zastosowanie tych ostatnich wydało się słuszne przede wszystkim ze względu na wiedzę ogólną, dostępną badaczowi w studiach zorientowanych historycznie w dużej mierze tylko poprzez tego rodzaju media. Unikałam tutaj danych, graniczących z wiedzą specjalistyczną. W toku analizy okazało się, że użyte publikacje (jak np. leksykony Brockhousa i Mayersa, Pierer's Universallexikon) przekazują nie tylko wiedzę ogólną, lecz są także pomocne w ekstrakcji cech ponadregionalnych badanych leksemów – rolnicza prasa specjalistyczna była bowiem, zwłaszcza w XIX wieku, silnie zorientowana regionalnie.

W konkretnej realizacji dla leksemu *Bauer* otrzymałam np. w tej fazie analizy zupełnie nową informację: „[Bauern sind] diejenigen, die Landwirtschaft auf eigenem Boden auf eigene Rechnung betreiben (+Pächter mittlerer Güter)“¹¹ (por. Brockhaus, 1894-1896, online).

Ta cecha leksemu związana z posiadaniem, potwierdziła się w kolejnym etapie analizy:

Krok 4:

Uwzględnienie informacji zawartych we współczesnej literaturze specjalistycznej

Dzieła socjologiczne i historyczne okazały się w analizie semantycznej niezwykle przydatne, zwłaszcza dla wcześniejszych okresów. Dla dużej części leksemów analiza tylko na podstawie poświadczeń w tekstach źródłowych nie byłaby możliwa – określenia i nazwy niższych warstw ludności rolniczej występują w prasie – jeśli w ogóle – najczęściej tylko w zestawieniach i listach personelu lub płac. Literatura socjologiczna dostarcza natomiast dużo bogatszych informacji: o hierarchii, obszarze zadań, rodzaju wynagrodzenia. W wielu pozycjach cytowane są komentarze świadków, żyjących współcześnie, jak np. u Maxa Webera (por. Weber, Wirtschaft, 1972), który wzbogacił swoją pracę o autentyczne umowy z robotnikami kontraktowymi.

Przy badaniu określeń współczesnych, dla których poświadczenia zebrano z ogłoszeń o pracę, źródłem informacji jest najczęściej internet – przede

¹¹ „[Rolnicy to ci], którzy zajmują się rolnictwem na własnej ziemi i na własny rachunek (+dzierżawcy średnich gospodarstw)” [Tł. EG].

wszystkim zaś portale poświęcone wykształceniu zawodowemu, podające często dokładne profile danego zawodu.

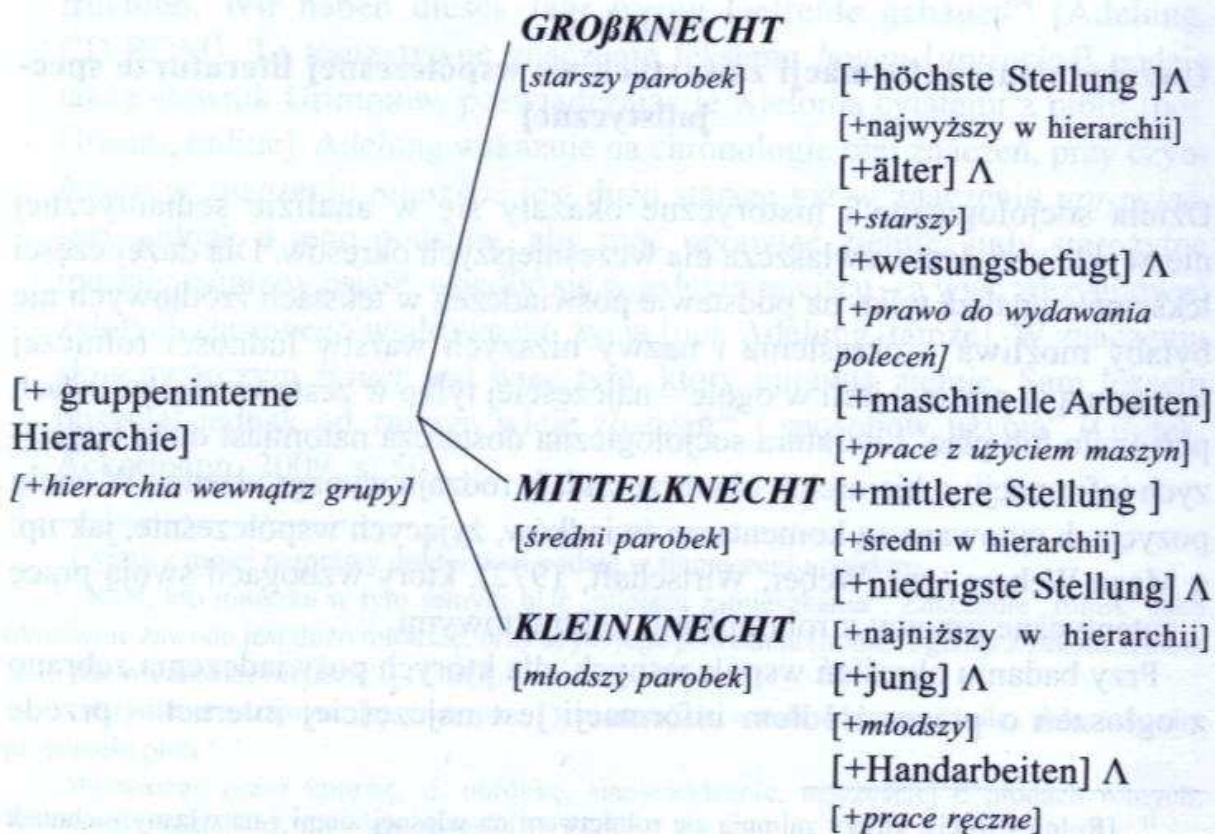
Krok 5:

Wyróżnienie cech dystynktywnych

Wyekscerpowane w poprzednich krokach dane ujęłam w tej fazie badania w semy. Dla konkretnego leksemu *Knecht* w okresie 1837 – 1913 krok ten przyjął następującą formę:

KNECHT [parobek]

- [+ländliche Unterschicht] [+niższa warstwa rolnicza] Λ
- [-Bodenbesitz] [-posiadanie ziemi] Λ
- [+Integration ins Haus des Bauern] [+przynależność do rodziny rolnika] Λ
- [-freie Verfügung über die eigene Arbeitskraft] [-dysponowanie własną pracą] Λ
- [-verheiratet] [-żonaty] Λ
- [+ externe rechtliche Regelungen (Gesindeordnung)] Λ
- [+zewnętrzne regulacje prawne (regulamin dla służby)]
- [+Kontrakt] [+kontrakt] Λ

Λ [+Spezialisierung] Λ

[+specjalizacja]

[+Entlohnt hauptsächlich mittels Verköstigung und Jahreslohn] Λ

[+wynagrodzenie głównie przez wikt i opierunek oraz wynagrodzenie roczne]

[+männlich]

[+męczyzna]

(por.: Grotek, Ackermann, 2009, s. 74-75)

Dla leksemu *Schlepperfahrer* [kierowca ciągnika] w okresie 1949-1989:

SCHLEPPERFAHRER

[kierowca ciągnika]

[+Spezialisierung] Λ [+Schlepper fahren] Λ [+Wartung und Pflege des Schleppers] Λ [+kleine Reparaturen vornehmen]

[+specjalizacja] Λ [+jazda ciągnikiem] Λ [+konserwacja i pielęgnacja ciągnika] Λ

[+dokonywanie drobnych napraw]

(por. Tamże, s. 247)

Krok 6:

Podanie definicji

„*Schlepperfahrer* jeździ zawodowo traktorem, ponadto musi dokonywać drobnych napraw oraz konserwować i pielęgnować traktor. Musi się także znać na innych maszynach rolniczych.

Synonimy: *Traktorfahrer, Treckerfahrer, Traktorführer, Schlepperführer*“ (tamże).

Na podstawie wypracowanych wyżej cech w tej fazie podana jest eksplikacja, wzbogacona o synonimy, ew. wyrazy bliskoznaczne czy hiperonimy.

Krok 7:

Próba kolokacji

Postulowana przez Berner i Krausego próba kolokacji sprowadzona jest w prezentowanym tutaj badaniu do predykcji, przy czym podzielone one są na negatywne i pozytywne.

Faza ta umożliwia wyciągnięcie wniosków dotyczących pozycji społecznej danego zawodu i w ten sposób kwalifikację stylistyczną leksemu.

Jako ilustrację tego etapu pozwolę sobie przedstawić dwa przykłady:

1837-1913

Oeconom	
pozytywne	negatywne
wykształcony, dobry przykład dla podwładnych	większość posiada surowe maniery i niewielką wiedzę (najwyraźniej w znaczeniu 1)

(por. Tamże, s. 65)

1914-1948

Bauer	
pozytywne	negatywne
wierny ojczyźnie, przywiązany do niej (GB. t.2 1928-1935, s. 377); nigdy nie strajkował, pracuje bardzo ciężko w milczeniu, znosi swój trudny los (za: <i>Wissen und Können – Die Grundlage der Wirtschaftlichkeit unserer Betriebe</i> . W: WLZ, 26. Rocznik, 11.04.1930, s. 226); bez niego naród wymiera, przyczynia się do zmiany historii, ma do wykonania szczególne zadania (za: <i>Ohne Bauernum stirbt das Volk</i> . W: WLZ, 35. r., nr 6, 4.02.1939, s.83; za: <i>Bergbauern in der Kriegerzeugungsschlacht</i> , Anton Reinthaller. W: <i>Wiener LZ</i> , 90. r., nr 17, z dn. 17. 04.1940, s. 101); jego powołaniem jest zachowanie tradycji (za: <i>Zur Wirtschaftslage der Landwirtschaft</i> , Brandes. W: WLZ, 25. r., nr 44, 1.11.1929, s. 689); bardzo się stara, potrafi sprostać konkurencji.	Nieuprzejmy, prosty/ brak wiedzy, bez gustu [za: Schlessing/Wehrle, Wortschatz, 1927]; wyśmiewany przez mieszczan jako głupek (<i>Die Praktikantin</i> , w: <i>Blätter für die Landfrau</i> , nr 14, 4.07.1919, brak strony, dodatek do: MLZ); tradycja jest silniejsza od racjonalizmu, brak elastyczności i dostosowania, brak świadomości klasowej (za: GB. t. 2 1928-1935, s. 377).

(por. Tamże, s. 134)

Krok 8:

Przykłady źródłowe

Analizę semantyczną kończy zestawienie wybranych przykładów ze źródeł, np.:

1. „Das Gelächter, womit vordem die ungebildete Menge jeder Neuerung gebildeter **Oekonomen** begegnete, ist bereits an vielen Orten verstummt“ (*Sieg des landwirtschaftlichen Rationalismus*. W: ZfL, 3. rocznik, 02.08.1837, s. 243).

2. „[die Eleven einer Ackerschule] müssen deren [**Dienstboten** und Tagelöhner] trivialen, oft obscönen Redensarten mit anhören, werden moralisch verdorben und bleiben in landw. Hinsicht auf der niedrigsten Stufe der Bildung

stehen. (...) In die Familie des Lehrherrn wird der junge Mann selten aufgenommen“ (Löbe, Handbuch, 1884, s. 4).

Należy podkreślić, że wszystkie przedstawione powyżej kroki analizy dają się przeprowadzić tylko w przypadku idealnym. Dla niektórych leksemów przykłady ze źródeł i dane z literatury sekundarnej nie wystarczały, aby przeprowadzić próbę kolokacji, w przypadku innych zaś trudno było na podstawie tak skromnego materiału wyselekcjonować semy.

Na zakończenie badania wyniki wszystkich etapów analizy ujęłam w glosariusz, przedstawiony w ostatnim rozdziale dysertacji, który został skonstruowany według zasady pokrywania się/ podobieństwa obszarów zadań i wykonywanej pracy danych zawodów.

4. Wnioski i podsumowanie – czym niniejszy artykuł być miał?

Wypracowana na podstawie osiągnięć Berner i Krausego metoda to tylko propozycja analizy socjosemantycznej, która okazała się jednak przydatna do badania słownictwa społecznego (ale także np. politycznego). Umożliwia ona wykrycie wzajemnych związków między rzeczywistością pozajęzykową i słownictwem, zaś znaczenie interpretuje jako „Netz von Informationen“¹², w której „die Bedeutung der Teile durch die Bedeutung des komplexen Gebildes [geprägt wird]“¹³ [Linke/Nussbaumer/Portmann, Studienbuch, 2004, s. 190].

Znaczenie badanych pojęć ujmowane jest jako twór kompleksowy, w którym przenikają się i znajdują odzwierciedlenie czynniki społeczne, polityczne i historyczne.

Nie twierdzą, że proponowana przeze mnie metoda jest wyczerpująca, jednak można uznać, że przeprowadzona w ramach mojej pracy doktorskiej analiza, której zarys przedstawiłam w niniejszym artykule, umożliwia połączenie kilku teorii semantycznych i jest przyczynkiem do semantyki kognitywnej.

Literatura

- Beck, Heinrich: *Philologische Bemerkungen zu „Bauer“ im Germanischen*. W: Wenskus, Reinhard, Jankuhn Herbert, Grinda Klaus (Red.): *Wort und Begriff „Bauer“*. Göttingen 1975, S. 58-72. Cyt.: Beck, Bemerkungen, 1975.

¹² „sieć informacji” [Tł. EG]

¹³ „Znaczenie poszczególnych części [kształtowane jest] przez znaczenie kompleksowej materii”. [Tł. EG]

- Berner, Elisabeth: *Zum Einfluss der proletarischen und der bürgerlichen Frauenbewegung auf den politischen Wortschatz um 1900*. W: Cherubim/Grosse/Mattheier (Red.): *Sprache und bürgerliche Nation*. Berlin – New York 1998 s. 341-359. Cyt.: Berner, Einfluss, 1998.
- Berner, Elisabeth/Langner, Helmut: *Soziolinguistische Aspekte bei der Untersuchung des politisch – sozialen Wortschatzes im 19. Jh.* W: Brandt, Gisela/Rosler, Irmtraud (Red.): *LS/ZIWS, A/178*. Berlin 1988, S. 120-128. Cyt.: Berner/ Langner, Aspekte, 1988.
- Bińczyk, Ewa: *Obraz, który nas zniewala. Współczesne ujęcia języka wobec esencjalizmu i problemu referencji*. Kraków 2007. Cyt.: Bińczyk, Obraz, 2007.
- Grotek, Edyta: *Von Ackermann zu Ökobäuerin. Zur Entwicklung der landwirtschaftlichen Personen- und Berufsbezeichnungen im Deutschen 1837-2006*. Wrocław/Dresden 2009. Cyt.: Grotek, Ackermann, 2009.
- Grzegorzczkova, Renata: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa 2001. Cyt.: Grzegorzczkova, Wprowadzenie, 2001.
- Kleiber, Georges: *Semantyka prototypu. Kategorie i znaczenie leksykalne*. Kraków 2003. Cyt.: Kleiber, Semantyka, 2003.
- Klein, Ernst: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft im Industriezeitalter*. Wiesbaden 1973. Cyt.: Klein, Geschichte, 1973.
- Krause, Armin: *Psycholinguistische und textlinguistische Aspekte einer historischen Wortsemantik. Untersuchungen an den Schriften Karlstadts*. W: *LS/ZISW/ A 168*. Berlin 1987, s. 75-104. Cyt.: Krause, Wortsemantik, 1987.
- Linke, Angelika/Nussbaumer, Markus/Portmann, Paul: *Studienbuch Linguistik*, wydanie 5., rozszerzone. Tübingen 2004. Cyt.: Linke/Nussbaumer/Portmann, Studienbuch, 2004.
- Löbe, William: *Handbuch der rationellen Landwirtschaft für praktische Landwirte, Oekonomie – Verwalter und Schuler landwirtschaftlicher Lehranstalten*. Weimar 1884, wydanie 6. poprawione. Cyt.: Löbe, Handbuch, 1884.
- Löbner, Sebastian: *Semantik. Eine Einführung*. Berlin/New York 2003. Cyt.: Löbner, Semantik, 2003.
- *MLZ – Mecklenburgische Landwirtschaftliche Zeitung. Wochenschrift für praktische Landwirtschaft*. Cyt.: MLZ
- Schippan, Thea: *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen 2002. Cyt.: Schippan, Lexikologie, 2002.
- Schlaefer, Michael: *Lexikologie und Lexikographie. Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher*. Berlin 2002. Cyt.: Schlaefer, Lexikologie, 2002.
- Schlessing, Anton/Wehrle, Hugo: *Deutscher Wortschatz*, 6. Auflage. Stuttgart 1927. Cyt.: Schlessing/ Wehrle, Wortschatz, 1927.
- Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, wydanie 5. Auflage, przejrzone przez Johanna Winckelmann. Tübingen 1972. Cyt.: Weber, Wirtschaft, 1972.
- Wierzbicka, Anna: *Semantics. Primes and Universals*. Oxford 1996. Cyt.: Wierzbicka, Semantics, 1996.
- Wierzbicka, Anna: *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*. Warszawa 2007. Cyt.: Wierzbicka, Słowa, 2007.
- *Wiener LZ – Wiener Landwirtschaftliche Zeitung. Technisch-wirtschaftliche Zeitung für die mitteleuropäische Landwirtschaft*. Cyt.: Wiener LZ
- *WLZ – Wölfer's Landwirtschaftliche Zeitung. Wochenschrift für praktische, neuzeitliche Landwirtschaft*. Cyt.: WLZ.
- *ZfL – Zeitung für Landwirtschaft*. Eine Wochenschrift zur Verbreitung ökonomischer Kenntnisse. Im Verein mit erfahrenen Landwirten herausgegeben von Robert Becker. Breslau. Cyt.: ZfL

Słowniki/leksykony

- Adelung: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch*: Digitale Bibliothek Band 40, (Adelung, Johann Christoph: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders der Oberdeutschen*, wyd. 2. popr. i uzup., 4 cz. Leipzig 1793-1801. Cyt.: Adelung, GWK, 1793-1801.
- *Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden*, wydanie 19. zupełnie zmienione. Mannheim 1986-1996. Cyt.: Brockhaus, 1986-1996.
- *Brockhaus' Konversationslexikon*. Leipzig/Berlin/ Wien 1894-1896, wydanie 14. Auflage, wersja online [<http://susi.e-technik.uni-ulm.de:8080/Meyers2/>]. Cyt. Brockhaus, 1894-1896, online.
- DDU – *Duden – Deutsches Universalwörterbuch*, wydanie 5. Mannheim 2003. CD-ROM. Cyt.: DDU, 2003, CD-ROM.
- DWDS – *Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 19. Jh.* (na podstawie WDG – Klappenbach, Ruth/Steinitz, Wolfgang (Red.): *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, Berlin 1971), wersja online [www.dwds.de]. Cyt.: DWDS, 1971, online.
- GB – *Der Große Brockhaus. Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden*. Leipzig 1928-1935. Cyt.: GB, 1928-1935.
- GDaF – Götz, Dieter/Haensch, Günther/Wellmann, Hans: *Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin-München 2003. Cyt.: Götz, GDaF, 2003.
- Grimm, Jacob i Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1854-1960. Wersja online [germazope.uni-trier.de/Projects/dwb]. Cyt.: Grimm, DW, 1854-1960, online.
- Klappenbach, Ruth/Steinitz, Wolfgang (Red.): *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin 1971. Cyt.: Klappenbach, Gegenwartssprache, 1971.
- MGK = *Meyers Großes Konversations-Lexikon in 16 Bänden*. Leipzig/Wien 1885-1892. wersja online [<http://susi.e-technik.uni-ulm.de>]. Cyt. MGK, 1888, online.
- Paul, Hermann: *Deutsches Wörterbuch*. Halle 1897. Cyt.: Hermann, DW, 1897.
- *Pierer's Universal – Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart*. Altenburg 1857-1865. Cyt.: Pierer, Universallexikon, 1857-1865.
- Sanders, Daniel: *Handwörterbuch der deutschen Sprache*. Leipzig 1893. Cyt.: Sanders, Handwörterbuch, 1893.
- Sanders, Daniel: *Deutscher Sprachschatz*, tom 1 i 2 (przedruk wydania Hamburg 1873-1877). Tübingen 1985. Cyt.: Sanders, Sprachschatz, 1873-1877.
- TDW – Götze, Alfred (Wyd.)/ od t. 6.: Mitzka Walther: *Trübners Deutsches Wörterbuch*. Berlin 1939-1957. Cyt.: Götze, TDW, 1939-1957,
- Wahrig, Gerhard: *Deutsches Wörterbuch mit einem Lexikon der deutschen Sprachlehre*. Gütersloh/München 1986/1991. Cyt.: Wahrig, Wörterbuch, 1986/1991.